



Mi születik velünk?

Velünk születettség: nyelv, gyermekfolklor

Balázs Géza

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelvi Tanszék,
Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék*

Absztrakt

Ez a dolgozat arra keresi a választ, hogy az újszülött gyermek milyen örökölt készségekkel és képességekkel születik a nyelv, a gyakorlat és a művészetek (kiemelten a folklor és érintőlegesen az irodalom) kapcsán. Hipotézisem az, hogy a „velünk születettség” nemcsak fogalmi, nyelvi téren, valamint az ismeretelsajátításban ragadható meg, hanem a kollektív tudatban, valamint a preformált (predeterminált), örökölt struktúrákban, amelyekből a folklor és az irodalom folyamatosan építkezik. A „velünk születettség” vizsgálatában a gyermekfolklornak kitüntetett hely juthatna. A jó gyermekirodalom pedig a gyermekfolklor alapvető struktúráira, jellemzőire épít. A Chomsky által Peirce abdukciónak nevezett fölfrissítő és azt tovább kutató gondolat már korábbi abdukciónak kutatásaimban foglalkoztam. Meggyőzőnek tűnik a Freud–Jung–Chomsky munkássága között általam föltételezett tudománytörténeti kapcsolat is. A „velünk születettséggel” kapcsolatos, a gyermekfolklorra kiterjesztett megfigyeléseim egyelőre hipotézisszerűek. Módszerem alapvetően antropológiai nyelvészeti, amelybe bizonyos pszichológiai, szemiotikai vonatkozásokat is beépítettem.

Kulcsszavak: velünk születettség, nyelv- és ismeretelsajátítás, kollektív tudattalan, preformált és öröklött struktúrák, gyermekfolklor, gyermekirodalom, agyi plaszticitás

Velünk születettség (innátizmus)

A 20. században Noam Chomsky a *Nyelv és elme* című könyvében (1968/1995) foglalta össze a „velünk születettség” (innátizmus¹, innáta-hipotézis) gondolatát, másként az „öröklött mentális struktúrák” kérdését, nyelvészkiént értelemszerűen a nyelv szempontjából. Más kifejezésekkel úgy fejezhetjük ki: a

¹ *Innátizmus*: olyan filozófiai, pszichológiai „felfogás, amely szerint bizonyos képességek (például a mondatalkotó képesség) az emberrel születik, születésekor az elméjébe be van programozva” (Tolcsvai, 2007, p. 481).



nyelvnek preformált, predeterminált, azaz preverbális előzményei vannak. Az elméletet nevezik mentalista, nativista modellnek is. Chomsky (1995) szerint a nyelv alapvetően fajspecifikus, velülnszületett rendszer. Elképzelései, amelyek egy sajátos antropológiai, történeti víziót, valamint (nyelv)filozófiát jelentenek, kapcsolódnak a modern etológiához és a neurobiológiához, és a mondattanon, fonológián, szemantikán túl termékenyen hozzájárultak a fejlődéslelektani, gyermeknyelvi kutatásokhoz, valamint a kognitív pszichológiához.

Chomsky kinyilvánítja, hogy kiindulópontja Kant. Törekvése, hogy „ráleljünk az öröklött struktúráknak egy elegendően kidolgozott elképzelésére” (Chomsky, 1995, p. 237). Ebben főszerepet játszik a nyelv: „Különösen a nyelv esetében természetes dolog arra számítani, hogy az elme veleszületett tulajdonságai és a nyelvi szerkezet sajátosságai szoros kapcsolatban állnak; végtére is a nyelv csak mint mentális reprezentáció létezik.” A gondolat folytatásában pedig megjelenik az öröklés, a nemzedéki újraalkotás és a körülmények: a nyelv valamennyi „tulajdonságára annak az organizmusnak az öröklött mentális folyamatai révén tesz szert, amelyik megalkotta, és amelynek minden következő nemzedéke ismét megalkotja a nyelvet, kiegészülve mindazokkal a tulajdonságokkal, amelyek a nyelvhasználat körülményeivel függenek össze” (Chomsky, 1995, p. 256–257).

A velülnszületettség négy lehetséges területe

A következőkben csoportosítom a velülnszületettséggel kapcsolatos, olykor egymástól függetlenül élő tudományos álláspontokat.

A nyelvészajátítás

Chomsky modellje szerint az elme öröklött tulajdonsága a nyelv „egyetemes nyelvtannak” nevezett általános elmélete. „Az egyetemes nyelvtan elmélete (...) olyan sémát nyújt, amelynek minden konkrét nyelvtan meg kell, hogy feleljen.” (Chomsky, 1995, p. 248). Ennek egyik bizonyítéka, hogy bármely gyermek, bárhol született, bárhová kerül, ugyanolyan „tehetséggel” sajátítja el az adott környezet nyelvét, mint a helyben születettek.

Egy másik fontos észrevétel: minden gyermek bőven mond olyasmit, amit előtte a környezetében senki. Ez azt jelenti, hogy nem pusztán „megtanulja” a nyelvet, hanem azt, hogy valamilyen rendszer szerint újra felépíti.

Egy kicsit rímel erre Németh László egyik gondolata. Németh László saját gyermekeinek nyelvi fejlődését megfigyelve hívja fel a figyelmet, arra, hogy a „Kisgyermek nyelve sokkal egyénibb, mint a felnőttké.” (Németh, 1973, p. 270) Még ugyanazon családban, ugyanazon körülmények között fölcseperező gyermekek esetében is más és más a szókinccs és a nyelvi fejlődés alakulása. Mindegyik gyermek „más és más negyven szót hasít le a negyvenezerből, s ha egy-egy közös akad is köztük, a kimondás körülményei, a kis száj torzítása, mely ekkoriban még mind belétapad a szóba, azt is individuálissá teszi.” (Németh, 1973, p. 270)

Ismeretelsajátítás

Descartes később idézendő példája nyomán Chomsky (1995, p. 242) megállapítja, hogy „ingerek hatására az elme bizonyos öröklött értelmező elveket alkalmaz”. Ennek a gondolatnak a kapcsán hívja elő Charles Sanders Peirce több mint ötven évvel korábbi, mellőzött gondolatát az abdukcióról. Peirce szerint „az elfogadható hipotézisek öröklött korlátozásai a sikeres elméletalkotás előfeltételét jelentik”, s a sikeres hipotézisekhez vezető induktív „találgatási ösztön” csak másodlagos. Szó szerint: „Az ember elméje természetes módon adaptálódott bizonyosfajta helytálló elméletek kigondolására (...) Ha az ember nem rendelkezne az ezekhez a követelményekhez adaptálódott elme adományában, akkor semmilyen tudást sem tudott volna megszerezni.” (Peirce, 1981 idézi Chomsky, 1995, p. 251–252). Peirce ezt az új ismereteket, elfogadható hipotéziseket, helytálló következtetéseket elősegítő elméleti tevékenységet nevezte abdukciónak. Peirce is öröklött struktúráról beszél: „az abdukció alapelvei utáni kutatás az emberi intelligencia öröklött struktúráját alkotó velünk született ideák tanulmányozásához vezet bennünket.” (Peirce, 1981 idézi Chomsky 1995, p. 252). Ám Peirce gondolatát mások nem folytatták², nem dolgozták ki az abdukció (abdukciós logika) elméletét, állapítja meg Chomsky.

Az ismeretelsajátításhoz sorolhatjuk a hallgatólagos tudást is. A hallgatólagos tudás – Szívós Mihály elmélete szerint: a tudásnak nem verbalizálható, készségekben és jártasságokban tetet öltött és felhasználható formája. Először személyes tudásként definiálta, később nyilvánvalóvá vált, hogy kollektív jellegű hallgatólagos tudás is van (Szívós, 2017, p. 219). Találó példákat elsősorban a tudatküszöb alatti észlelés, másként a periférikus figyelemmel való észlelés köréből lehet venni (Szívós, 2017, p. 29–33). Ennek gondolatát Wittgenstein is fölvetette, hangsúlyozva az „öröklött háttér”: „De világképem nem attól van, hogy meggyőződtem helyességéről. Hanem ez az az öröklött háttér, amely alapján az igaz és hamis között döntök.” (Wittgenstein, 1989, p. 34). Szívós Mihály (2017, p. 201) ezzel egészíti ki Wittgenstein gondolatát, s egyúttal át is vezet az ugyancsak velünk született tudattalan témakörébe: „Valójában ez az 'öröklött háttér' az a hallgatólagos tudás, azok a mindennapi bizonyosságok, amelyeket a gyermekek szüleiktől és más felnőttektől hallgatólagosan elsajátítanak és ezek tudattalan alapvető bizonyosságokká, világnézeti hitekké szilárdulnak bennük.” Egyébként Peirce is említi a tudat predetermináltságát, „amit a tudatküszöb alatti eszmék okoznak” (Szívós, 2017, p. 162).

A velünk született ismeretelsajátítás témájában tehát a következő jelenségekre utaltam: öröklött értelmező elvek; helytálló hipotézisek, elméletek (abdukció); hallgatólagos tudás (öröklött háttér, kollektív tudattalan). Mindezek együtt utalnak a tudat predetermináltságára.

² Erre a feladatra Petőfi S. János javaslatára a Magyar Szemiotikai Társaság vállalkozott 2007-ben az abdukció témájában rendezett konferenciáját, amelynek anyaga kötetben is megjelent (Balázs & H. Varga, 2008).

Személyes és kollektív tudatalatti

Minden szülőt foglalkoztat az a jelenség, hogy a gyermek miért mond, dalol olyat, amit előtte bizonyosan senki nem mondott, dalolt.

A nem tudatos tudásra már Leibnitz is utal, szerinte az emberi gondolkodásban „végtelen tudásmennyiségről” van szó, amely „nem mindig tudatos számunkra” (Chomsky, 1995, p. 258).

Az ismeretelsajátításban szerepet játszó öröklött struktúrákkal kapcsolatban Chomsky fölfedezi Peirce fél évszázaddal korábbi, visszhangtalan gondolatát, ám létezik egy ennél nyilvánvalóbb elméleti háttér is: a pszichoanalízis. Már másutt is utaltam arra, hogy Chomsky mélyszerkezetre és felszíni szerkezetre osztott generatív grammatikája kísértetiesen emlékeztet a freudi pszichológiai felfogásnak a személyiség hármasságát leíró tartalmaira: felettes én - én - ösztönén, valamint a tudatszintek elméletére: tudatos - tudatelőtti - tudatalatti. Mivel Freud elmélete az egész 20. századi társadalomtudományra nagy hatással volt, ez a hatás nem kerülhette el Chomsky gondolkodását sem. A velünk születettség kapcsán viszont még erőteljesebbnek gondolom Jung hatását. Jung 1934-ben írta az *Über die Archetypen des kollektiven Unbewussten* című munkáját, amelyben megfogalmazta később széles körben elterjedt elképzelését a kollektív tudattalánról. A kollektív tudattalan tömör összefoglalása így szerepel későbbi, összegyűjtött műveinek kiadásában:

„A tudattalannak egy valamelyest felületi rétege kétségkívül személyes. Ezt így nevezzük: személyes tudattalan. Ám ez egy mélyebb rétegen nyugszik, amely már nem személyes tapasztalatból származik, nem egyedileg szerzett, hanem veleszületett. Ez a mélyebb réteg az úgynevezett kollektív tudattalan, mely minden emberben egy és ugyanaz, és ezzel mindenkiben meglévő, személyfölötti természetű általános lelki alapot képez.” (Jung, 1993, p. 52)

Árulkodó a „mélyebb réteg” (= kollektív tudattalan, Jung) és a „mélyszerkezet” (Chomsky) kifejezések hasonlósága. Egyértelműnek látszik a kapcsolat a „nem egyedileg szerzett, hanem vele született” kollektív tudattalan (Jung) és a velünk születettség (innatizmus) (Chomsky) között. És ez témánk továbbgondolása szempontjából rendkívül fontos. Ez ugyanis azt jelenti, lehetséges, hogy több van az emberben „kódolva”, mint „nyelv- vagy ismeretelsajátító program”, „mélyszerkezet”, helyes hipotéziseket szolgáló „abdukció”, hanem egyéb, archaikus tapasztalatok, eszmék, amelyekről a továbbiakban Jung beszámol.

Egyéb preformált, öröklött struktúrák

Chomsky említi Descartes egy példáját, a gyermekkorban először látott háromszöget, amely kapcsán már bennünk vannak „bizonyos öröklött értelmező elvek”, Descartes szavaival: „belül már birtokunkban van egy igazi háromszög

képzete”; Chomsky összegzésében: „Ebben az értelemben a háromszög ideája öröklött” (Chomsky, 1995, p. 242). Ennek nyomán bátran kiterjeszthetjük a nyelvben, logikában (matematikában) már felismerni vélt „preformált”, „öröklött struktúrákat” olyan alapvető, minden emberben „veleszületett” jelenségekre, amelyek az akusztikus (benne: zenei, muzikális), vizuális kommunikációban, de föltehetőleg a fajfejlődés kezdeti időszakában még nagyobb szereppel bíró taktilis, oszmatikus és olfaktorikus kommunikációban is felismerhetők. (Ez utóbbi jelenségeket egy későbbi tanulmányomban szeretném bemutatni.)

Ami számunkra itt most fontos, az olyan átfogó preformált, öröklött struktúrákat jelenthet, mint például általában az öröm („öröm az alakzatokban”³), a harmónia jelensége, mely bizonyosan összefüggésben van a szimmetriaelvekkel (Balázs, 2020), s ehhez kapcsolódóan említhető a ritmus, az ismétlés számos jelensége.

Az alapvető szimmetriaelvek végső soron ösztönösek, tehát „velünkszületettek”.

A velünkszületettséget áttekintő és kiterjesztő gondolatmenetem – különösen az egyéb (kollektív) tudattalan és „egyéb preformált, öröklött struktúrák” kapcsán – arra a feltételezésre vezethet, hogy a gyermek „többet hoz magával”, mint azt eddig gondolni mertük. Az ismeret- és nyelvelsajátítás „technikáján” túl egyéb mentális képességeket; sőt képzeletben (fantáziában), álmokban megjelenő jelenségeket. Nyilván ez tükröződik a legelső kollektív műfajokban, amelyeknek tárháza: a gyermekfolklór. És nyilván erre épít, erre rezonál a jó gyermekirodalom.

Kitérő: Kodály Zoltán

Idézzük fel Kodály Zoltánnak a gyermekdal kapcsán megfogalmazott gondolatait! A népdal a gyermekdalból érthető meg, a gyermekdal a „születés” pillanata, ám „ősregi és vadonatúj” elemek vegyülnek benne. Kodály szavaival: „A népdal pszichológiájának tanulmányozására legalkalmasabb a gyermekdal, mert itt mintegy »in statu nascendi⁴« tárul elénk. Szinte előttünk folyik le a bomlás, új alakulás, romlás, bővülés, kopás, zsugorodás, új változat születése; látjuk miből mi alakul. Ősrégi és vadonatúj elemek megférnek, vegyülnek, majd szétválnak (Kodály, 1993, p. 219). Kodály felhívja a figyelmet arra is, hogy a gyermekkultúra (gyermekfolklór) elemei összefüggnek – ennek oka, most már kimondhatjuk, a preformált, öröklött struktúrák léte. A folkloristák szinkretizmusnak⁵ nevezik ezt a jelenséget. „Kutatóink eddig nem ismerték fel a gyermekdal jelentőségét. Gyermekrajz, gyermeknyelv, párhuzamos gyermekpszichológia. (...) Gyermekhagyomány – gyermekalkotás...” (Kodály, 1993, p. 223.)

³ Fónagy Ivánnál (1990, p. 36) „élvezetes struktúrák”

⁴ a születés pillanatában

⁵ szinkretizmus = különböző művészeti ágak szoros összekapcsolódása

Kodály Zoltán ráadásul több helyen is idézett mondásában – jóval megelőzve az elmekutatások erre vonatkozó megállapításait – a tanulás, hagyományozódás megindulását a prenatális (születés előtti) időszakra teszi. Ez a gondolata a kollektív tudattalan és preformált, öröklött struktúrák igazolását jelenti. Kodály mondását két forrásból idézem:

1948-ban Párizsban Kodály Zoltán a következőket nyilatkozta egy gyermeknap konferencián: „Arra a kérdésre, hogy mikor kezdődjék a gyermek zenei nevelése, azt találtam felelni: kilenc hónappal a születése előtt. Első percben tréfára vették, de később igazat adtak. Az anya nemcsak testét adja gyermekének, lelkét is a magából építi fel, még tovább mennék: nem is a gyermek: az anya születése előtt kilenc hónappal kezdődik a gyermek zenei nevelése”⁶.

De van egy másik emlékezés is, ami egy kicsit eltér az előzőtől. Kodály 1951-es párizsi nemzetközi konferencián elhangzott mondatai: „Arra a kérdésre, hogy mikor kezdődjék a gyermek zenei nevelése, azt találtam felelni: Kilenc hónappal születése előtt. Első percben tréfára vették, de később igazat adtak. Az anya nemcsak testét adja gyermekének, lelkét is a magából építi fel. Ha az anya alkoholista, ez rányomja bélyegét a gyermekre. Ha pedig zenei alkoholista – így nevezném, aki csak rossz, selejtes zenével él – okvetlenül meglátszik a gyermekén. Ezért ma még tovább mennék: nem is a gyermek: az anya születése előtt kilenc hónappal kezdődik a gyermek zenei nevelése.” (Kodály, 1975).

A többször hangoztatott mondás végül így rögzült: „A gyermekek zenei nevelését kilenc hónappal a megszületésük előtt kell elkezdni. Ezt a nevelést már kilenc hónappal az anya megszületése előtt kell elkezdni.” (Márkus, 2011, p. 34). Kodálynak ezek a gondolatai a nemzedékek közötti átöröklésre is vonatkoznak, s nincsenek távol Jung kollektív tudattalannal kapcsolatos elképzeléseitől. Kodály gondolatait később igazolta a tudomány. Haffner-Kiss Alexandra (2017) áttekintésében:

„A vizsgálatok alapján a magzat már hallja az őt körülvevő zajokat. Hallja édesanyja hangját, szívverését, a keringő vér zúgását, a köhögést. Fontos már ebben a korai időszakban is odafigyelni a magzat lelki fejlődésére. A magzat érzékeli az őt körülvevő érzelmi helyzeteket. Ha az édesanya gyakran stresszes vagy lehangolt az kihatással lehet a további lelki fejlődésére is. A születést megelőző időszak, amely az anyaméhben kezdődik, ugyanolyan fontos részét képezi a folyamatosan fejlődő életszakaszainkban, mint a születést követő szakaszok. A magzat ebben az időszakban is tapasztal és érzékel, csupán azt sajátos módon teszi. A születést követően ezek a tapasztalások emlékké alakulnak, melyek később akár aktivizálódhatnak egy-egy érzelmi reakciónkban. A pszichológia tudománya a nyolcvanas évektől kezdve vizsgálódik e kérdés kapcsán, hogy milyen hatással is lehet a magzatra az őt körülvevő érzelmi

⁶ Részlet Kodály Zoltán 1948-ban Párizsban elmondott beszédéből (Gállné Gróh, 2008, p. 47).

sokaság. Az elmúlt két évtizedben egyre magabiztosabban jelenthetjük ki, hogy a méhen belüli létnél kezdődik a pszichikus szerveződés.” (Haffner-Kiss, 2017, p. 344; Gállné Gróh, 2008) .

A gyermekfolklór velünkszületett jelenségei – Strukturális és funkcionális megközelítés

Ha elfogadjuk azt az ökolingvisztikai tételt, hogy a környezet és a nyelvhasználat között kapcsolat van, akkor az anya teste által közvetített környezeti, társadalmi és egyéb hatások a születendő gyermek idegrendszeri-fizikai állapotát, s rajta keresztül nyelvtanulását, későbbi kommunikációs képességeinek kibontakozását egyaránt befolyásolják. Kodály már idézett példája erre utal. Egy másik megközelítés szerint a természeti-társadalmi és kulturális terek között hálózatos összefüggések mutathatók ki. Ezek nem pusztán analógiák, hanem valamiféle természeti törvények, amelyek leképeződnek a társadalomban és a kultúrában. Ilyen a szimmetria, de sokféle más szerveződési alakzat is.

A gyermekfolklór⁷ vallatásakor elsősorban főleg a felnőttek folklórából, kultúrájából „alászállott” jelenségekre, a felnőttek gyermekeknek szóló tanításaira (gyermekirodalom) gondolunk. Hiszen teljesen természetes az, hogy egy adott kultúra képviselői adják át a kulturális tudást az utánuk következőknek, részben ösztönös szülői programmal (neveléssel), részben tudatosan: tanult nevelési elvekkel, gyermekirodalommal. Ez a nyilvánvaló, vizsgálható főirány, de emellett mindig akadnak olyan jelenségek, amelyekre nem találunk magyarázatot, s ilyenkor fölteszik a szülők-nevelők a kérdést: Honnan veszi, kitől tanulta ezt a gyerek, mert tőlünk biztosan nem?!

Természetesen az ide sorolható tudáselemek egyik része a szülők-nevelők számára láthatatlanul, de mégis valóságos (kinyomozható) kommunikációs csatornákon érkezik: televízióból vagy internetről, játszótérről vagy akár a szomszéd nénitől, bácsitól. De vannak megmagyarázhatatlan elemek, s ezekben vélem fölfedezni a preformált, örökölt struktúrák jelét.

Ide tartoznak a babák első gögicsélései (egyfajta *baby-talk*), amelyek senkitől sem tanult zenei mintázatokat valósítanak meg. Érdemes tudatosítani: a baba előbb használ zenei hangokat, előbb kommunikál zenei eszközökkel, s csak jóval később jelenik meg kezdetleges, monorém szóközpontú, még később a bírem mondatközpontú kommunikáció. Ebben a jelenségben én preformált, örökölt struktúrákat látok, ami valószínűleg az egész emberi kommunikáció kialakulásának módját is jelzi. Bizonyára az ősember eleinte mai értelemben zenei jellegűnek tartható vokális kommunikációt folytatott, s ebből vált ki, de máig nem vált le teljesen a verbális kommunikáció. A jelenség azért figyelem-

⁷ Gyermekfolklór „olyan folklór jelenségek összessége, amelyeket a gyermekek ismernek, vagy amelyeket számukra alkottak. (...) Esztétikailag egyszerű, közvetlen formák jellemzik, főként a játékos műfajok között eredeti műfajokkal és alműfajokkal.” (Voigt, 2017, p. 124–125.)

reméltó és izgalmas, mert ha például nagyon távol lévő ember beszédére figyelünk, először ezekre a zenei jellegű elemekre figyelünk fel, ennek tulajdonítunk jelentést. Alkohol, kábítószer vagy valamiféle agyi leépülés hatására a tagolt beszéd összeomlik, tagolatlaná, egyfajta zenei hangzássá válik. Ez mintegy visszatérés, visszaütés (atavizmus) egy korábbi nyelvi állapotba.

A bababeszédben is megfigyelhető a kiejtési archaizmus, ami ugyancsak elképzelhető visszaütésnek (atavizmusnak⁸). Egy édesanya egyszer azt mondta nekem, hogy gyermeke első szavait úgy ejtette ki, mintha ómagyar (a mainál tehát jóval zártabb) nyelven beszélne. (Az anyuka magyar szakos hallgató volt, ezért ismerte az ómagyar kori, valóban zártabb hangzást.)

A gyermekfolklór egyik alapműfaja a mondóka. A Bihari gyermekmondókák – páratlanul gazdag gyűjtése – csaknem húsz alműfajt tartalmaz. Az univerzális, minden nyelvi kultúrában meglévő gyermekmondókák között első helyen szerepelnek a dajkarímek, amelyek többségükben érthetetlen, szójátékos (ikerszavas) megoldásaikkal nagyon is befogadhatóak a gyerekek számára. Fontos megjegyezni, hogy ezeket senki nem tanulja (úgy, mint egy Petőfi- vagy Ady-verset), a szülők ösztönösen mondogatják, a gyerek „elraktározza”, s akkor veszi elő, amikor neki is gyereke lesz:

Beli, buba, beli / Kutyával van teli.

Csicsi baba, tente, / Itt van már az este.

Ám ezek az érthetetlen, szójátékos, életkorhoz, helyzethez kötött mondókák is motiválnak, valószínűleg az a befogadhatóságuk, elraktározódásuk alapja. Alapvető, ösztönös struktúrákat követnek. Csakúgy, mint a gyermekfolklórt annyira jellemző hangutánzók, melyek több műfajban is vissza-visszatérnek. Egyes – nagyon is megalapozott – nyelvelméletek szerint a nyelv kialakulásában a hangutánzásnak döntő szerepe volt. Ezt az elvet vallja például Renan, Geiger, Darwin, Steinthal, Max Müller, Hermann Paul, Wundt és mások (vö. Sommerfeelt, 1974, pp. 17–27). Vajon értjük-e elég mélyen, hogy miért a gyermekkort, a gyermeknevelést, illetve ezen túl talán a természethez kötődő falusi világot, valamint bizonyos művészeti irányzatokat, műfajokat jellemzi annyira a hangutánzás?

A gyermekmondókák egyes típusai a nyelv- és kultúramegújulás korai szakaszaira emlékeztetnek. A nyelvsajátítás folyamatában kapnak szerepet a dajkarímek, a nyelvgyakorlók, nyelvtörök. Ugyancsak a kezdeti kulturális formáig vezetnek vissza a varázsmondókák, mesemondókák, sőt a számlósdik is. A gyermekmondókák felölelik a természeti és humanizált környezetet (növény- és állatvilágot, időjárást), a szocializációt, azaz a társadalomba való belenövést (nyelvtanulás, számtani műveletek, társas viszonyok, játék, a felnőttvilág gyermeki leképezése, például gyermekkonyha). Ösztönös jelen-

⁸ Atavizmus = “az ősök olyan jegyeinek ismételt felbukkanása, amelyek a közvetlen elődöknél nem tapasztalhatók” (Tolcsvai, 2007, p. 90).

ség, de didaktikus hagyomány nyoma is felfedezhető a számolósdban, valamint a nyelvgyakorlókban, s talán a mesemondókákban is.

A gyermekmondókák funkciójukat tekintve a kulturális átadásban (tanulásban, gyakorlásban), lényegében a társadalmi szerepek újratermelésében kapnak kitüntetett szerepet. Fontos szerepük a társadalmi helyzet és normák kijelölése. A mondókák játékos szituációkba illeszkednek; minden esetben valamiféle szórakozásba illeszkednek, kísérőjelenségük az öröm. A mondókázás ösztönös jelensége mutatja, hogy valami ősi, talán a kollektív tudatlanba nyúló jelenségről van szó.

Miért használható, alkalmazható, tovább mondható még az értelmetlen gyermekfolklór-szöveg (dajkarím, kiszámoló) is? Csakis azért, mert egy korábbi, magunkkal hozott (velünk született, ösztönös) emlék vagy tapasztalat van a mélyén, amitől mégis értelmesnek, használhatónak tartjuk.

A gyermekmondókák részben származnak a jelenkor kommunikációs környezetéből, sokkal mélyebbről jönnek, mint azt elsőre gondolnánk. Ez föl is tűnt már a folkloristáknak, s ezért sokszor megállapítják, hogy a gyermekfolklór a folklórnak talán legarchaikusabb rétegét jelenti. De nem azért, mert a felnőttek tudatosan archaizálnak, hanem azért, mert az évezredek gyakorlata a gyerekekbe mint emberpalántába van kódolva. A gyerek predeterminált, a gyermekfolklór és benne a gyermeknyelv: preformált.

Kitérő: a bölcsődal

Aligha tudatosul bennünk, hogy, amint – Jung nyomán – Várkonyi Nándor írja: „mindnyájan magunkban hordjuk a sauruszfarokat” (2009, p. 262), vagy másutt: „az alapok oly mélyre nyúlnak, hogy elvesznek tudatalatti világunkban” (2009, p. 485). Pedig úgy van: kész recepteket kaptunk, korábbi korok és ősök kódjait hordozzuk magunkban. Bár tudomásunk szerint a szüleinktől, nevelőinktől tanultunk, mégis egyes jelenségek múltja talán a honfoglalás előtti időszakba, talán valamilyen közös óeurópai korba vezet vissza bennünket.

Egy ilyen példa lehet a bölcsődal (*altatódal*, *csucsujgató*), hiszen a világ minden népe és embere ismeri és gyakorolja. Katona Imre és Szendrey Janka (1977, p. 365) összefoglalásában ilyen ősi „jellemzőket” sorolnak fel: ringatáshoz kapcsolódik, álomra késztet, ősrégi, világszerte ismert, dallam nélküli tagolt rigmus, nyugtató dúdolás, értelmetlen vagy gyermeknyelvi ringató szavak (beli, csicsijja, tente), alvó természetere való utalás vagy akár jutalom ígéretése. Egy másik tanulmányában Katona Imre (1992) rávilágít e műfaj lényegére, megemlítve „előforma”, „ösztönös-tudatos” jellemzőket és utalva az örökségre: „A bölcsődalok voltaképpen lírai előformák, a költészet kezdetei, az ösztönös-tudatos (lírai) ráhatás anyai eszközei, az egymást váltó nemzedékek megszakítatlan folyamatosságának, a hagyomány fennmaradásának bizonyítékai. A nagy és kis társadalom, otthon és külvilág, jelen és jövő kapcsolatának költői ábrázolásai, melyek azonban túl is mutatnak magán a költészetten.” (Katona, 1992, p. 110.)

A velülnkszületettség gyakorlati következményei

Chomsky innátizmussal kapcsolatos fölvetései szinte megtermékenyítették a gyermeknyelv-kutatást. Talán helyesen vélem úgy, hogy a kiterjesztett innátizmus még több továbbgondolási, további kutatási lehetőséget tartogat a számunkra.

Néhány következtetést megkísérlek levonni.

1. Hogyan kapcsolódik ehhez a gyermekirodalom? A gyermekfolklór minden kor és minden közösség jellemzője, a gyermekirodalom azonban nem. De a gyermekirodalom előzménye és forrásvidéke mindenképpen a gyermekfolklór. (Voigt, 2014, p. 124). A jó gyermekirodalom reflektál a gyermekfolklóra, s ezáltal az ősi, magunkkal hozott tapasztalatokra.

2. A velülnkszületettség jelensége összetett, számos területre kiterjed. Elmeműködésünket jellemző, magunkkal hozott, kódolt, kollektív tudatalatti ismeretről van szó, mely anyanyelv-elsajátításunkat, egyéb ismeretszerző eljárásunkat befolyásolja, s jelen van az emberi kultúra alapszerveződéseiben. Ezért föltehetőleg tudatosan is kell erre építeni.

3. De van egy ennél is fontosabb dolog, mégpedig az emberi agy fejlődési plaszticitása, egyszerűbben: az agyi plaszticitás. Ennek kifejtésére itt nincs lehetőség (lásd például Hámori, 1988, p. 72–76), de annyi talán nyilvánvaló, hogy az agyi plaszticitás az anyanyelv-elsajátításon túl minden további ismeretszerzési területre kiterjed, és erős befolyással van rá az életkor. Gondoljunk csak a gyermekkorban elkezdett zene-, nyelv- vagy valamilyen kézművestechnika-tanulásra. Témánk szempontjából ez azért fontos, mert ezek szerint a velülnkszületettség felhasználhatósága, mozgásba lendítése, fejlesztése összefügg az életkorral. Talán ezért beszélhetünk anyanyelv mellett zenei anyanyelvről, sőt kézműves vagy tárgyi anyanyelvről is. A megfelelő (fiatal) korban szerzett, tanult hatások egy életre befolyásolják, determinálják az embert. Hogy szójátékkal fejezzem be: a predetermináltság egy lehetőség, ami vagy elvész, vagy valódi determináltság alapja lesz.

Irodalom

- Balázs, G. (2020). Szimmetria a művészetben és a nyelvben. In Balázs, G., Imrényi, A. & Simon, G. (Eds.), *Hálózat-kutatás. Hálózatok a nyelvben* (pp. 7–31). Magyar Szemiotikai Társaság.
- Balázs, G. & H. Varga, Gy. (2008, Eds.). *Az abdukció. Az abdukció logikája, szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum kiadó.
- Chomsky, N. (1968/1995). *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Osiris Kiadó.
- Faragó, J. & Fábíán, I. (1982, Eds.). *Bihari gyermekmondókák*. Kriterion Könyvkiadó.
- Fónagy, I. (1990). *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. Linguistica, Series C, Relationes 3. MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Gállné Gróh, I. (2008). Zenei nevelés az óvodáskor előtt: "Ringató" - kisgyermekkor zenei nevelés a kodályi elvek alapján. *Ringató*, 50(3), 47–49.

- Haffner-Kiss, A. (2017). Zenei hatások kutatása a magzati időszaktól az óvodáskorig (0–7 éves kor). *Köztes-Európa*, 9(1–2), 343–349. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekke/article/view/12771>
- Hámori, J. (1988). *A veszélyeztetett értelem*. Kozmosz könyvek.
- Katona, I. & Szendrey, J. (1977) Bölcsődal. In Ortutay, Gy. (Ed.), *Magyar néprajzi lexikon*. A–E. (pp. 365). Akadémiai Kiadó.
- Katona, I. (1992). Az európai népek bölcsődalai. In Katona, I., *Utak a néprajzhoz – a néprajz útjai. Alapozó tanulmányok a népről és a néprajztudományról* (pp. 99–110). Budapesti Művelődési Központ.
- Kodály, Z. (1975). *A zene mindenkié*. Zeneműkiadó.
- Kodály, Z. (1993). *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Márkus, J. (2011, Ed.). *Zenei anekdoták, aforizmák és viccek*. Rózsavölgyi.
- Németh, L. (1973). *A kísérletező ember*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szívós, M. (2017). *Fordulópontok a hallgatólagos tudás és a tudattalan felfedezéstörténetében. A hallgatólagos tudás általános elmélete*. MSZT – Loisir Könyvkiadó.
- Sommerfeldt, K. E. (1973). Satzsemantik und Modalität. (Mondatszematika és modalitás.) *ZPhSK*. 26. 3(4). 284–296.
- Tolcsvai Nagy, G. (2007). *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó.
- Várkonyi, N. (2009). *Az elveszett Paradicsom*. Széphalom Könyvműhely.
- Voigt, V. (2014). *A folklórisztika alapfogalmai. Szócikkek*. Argumentum – Equinter.



Balázs, G.**What are we born with? Innateness: language and childlore**

This paper is an attempt to contribute to our understanding of what the child is born with, and how this relates to language, practice and arts (including, in particular, folklore and, to a lesser extent, literature). My hypothesis is that innateness is manifested not only in our conceptual and linguistic world and in the realm of knowledge acquisition, but also in the collective conscious and the preformed (predetermined), inherited structures that are constant sources of inspiration for folklore and literature. Childlore ought to have a privileged place in the study of innateness. The finest children's literature builds on the fundamental structures and characteristics of childlore. This notion, which is rooted in C. S. Peirce's theory of abduction, as revived and further developed by Chomsky, has already been discussed in some of my former papers on abduction. I have also tried to show that the works of Freud, Jung and Chomsky, are related in terms of the history of science. However, my arguments on innateness and its presence in childlore, are merely hypothetical. The method used in this paper basically derives from anthropological linguistics, but incorporate certain psychological and semiotic considerations.

Keywords: innateness, language and knowledge acquisition, collective unconscious, preformed and inherited structures, childlore, children's literature, brain plasticity



Balázs Géza: <https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>